

Vek", *Prilozi-MANU*, II/2, Skopje 1971, s. 5-37; *Kâmûsü'l-lâm*, II, 1066; P. Lisičar, "Lihnid", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1962, V, 528; D. Koco, "Ohrid", a.e. (1965), VI, 372-374; S. Dimovski, "Ohridska Arhiepiskopija", a.e. (1965), VI, 374-375; Siniša Stanković, "Ohridsko Jezero", a.e., VI, 375-377; M. Kiel, "Okhri", *EF*² (Ing.), VIII, 164-168; İnâyetullah Rızâ, "Ohrid", *DMBİ*, VII, 180-182.



MUHAMMED ARUÇI

OK

Tarih öncesi dönemlerden beri savaş ve av aleti olarak kullanılan ok ve yay Eski Mezopotamya ve Anadolu'da güç sembolü olarak görülür; farklı uygarlıklara göre baştanrı ile savaş ve av tanrılarının alâmetidir. Atıcılıkla ilgili bazı kaynaklarda yay ve okun kullanımı Hz. Âdem'le başlatılmıştır. Onun, ektiği tohumları yiyen kargalarla mücadelede âciz kalınca Allah'a şikâyetinde bulunduğu, Cebrâil'in kendisine ok ve yay getirerek kullanmasını öğrettiği ve ardından "nuş âb" veya "nuşşa abba" (kargayı bu okla kov) dediği, böylece Arapça'daki nüşşâb (ok) kelimesinin ortaya çıktığı rivayet edilir; Süryânîce ab "karga" abba ise "ok" demektir. Arapça'da okun bir adı da nidâldir. Eski Ahid'de Hz. İsmâil'in iyi bir okçu olduğu söylenir (Tekvîn, 21/20); Hz. Peygamber de bundan bahisle ok atan ashabını dedelerine özenmeleri için teşvik etmiştir (Buhârî, "Cihâd", 7; "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 48; "Enbiyâ", 12; "Menâkıb", 4). Arap yayının bu geleneğin devamı sayıldığı, Acem yayının ise ilk defa Nümrud b. Ken'ân tarafından yapıldığı belirtilir (*Kitâb fi ilmi'n-nüşşâb*, s. 205). Okçuluğu fûrûsiyenin (süvarilik) dört dalından biri sayan İbn Kayyim el-Cevziyye diğerlerinden daha güçlü ve üstün olduğunu söylediği Türk yayını tanıtır (*el-Fûrûsiyye*, s. 433, 440). Herodotos, Ahamenî Hükümdarı Xerxes'in değişik milletlerden oluşan ordusunu anlatırken Araplar'ın hayli büyük, kurulmadığı zaman tersine dönen yaylarından, Habeshler'in palmye fidanından yapılmış yaylarından ve oklarının sert taştan (çakmak taşı) yapılmış sivri temrenlerinden, Persler'in güçlü yaylarıyla kamış oklarından ve Sakalar'ın kendilerine has oklarından söz eder (*Tarih*, s. 293, 294). Onun verdiği bilgiye göre Persler'de beş yaşından itibaren çocuklara ata binme, ok atma ve doğru-luk öğretilirdi (a.g.e., s. 54).

Hz. Peygamber, Kur'an'ın düşmana karşı güç hazırlamayı emreden âyetinde geçen (el-Enfâl 8/60) "kuvvet" kelimesini "remy" (-ok- atmak) fiiliyle yorumlamıştır (*Müşned*, IV, 156; Müslim, "İmâre", 168; İbn

Mâce, "Cihâd", 19; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 24; Tirmizî, "Tefsîr", 9). Bu sebeple okçuluk dinî bir hüviyet ve özel bir önem kazanmış, bir rivayete göre Resûl-i Ekrem çocuklara okuma yazma ve yüzme yanında atıcılık öğretilmesini de babalık görevleri arasında saymıştır (Ahmed b. Süleyman el-Beyhakî, X, 15). O dönemde çocuklar, ok tâlimi için ucunda temren yerine çamur topağı veya çekirdeği çıkarılmış hurma bulunan küçük oklar kullanıyordu. Hz. Peygamber ayrıca bir okun üç kişinin cennete girmesine vesile olacağını (yapan, atan, atılmak üzere veren) ve atıcılığın kendisine binicilikten daha sevimli geldiğini söylemiş (*Müşned*, IV, 144, 146, 148, 154; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 24; Tirmizî, "Cihâd", 11), atıcılığı öğrenip bırakmayı nimete karşı nankörlük sayarken (*Müşned*, IV, 148) okçuların yarış sırasında, "Vallahi isabet ettirdim; billâhi geçtim" şeklinde yaptıkları yeminlerinin kefareti gerektirmediğini belirtmiştir (Taberânî, *er-Ravzû'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-şâgîr*, II, 271; Süleyman b. Ahmed *et-Taberânî*, s. 21-22, 29, 30). Resûl-i Ekrem ayrıca ok atma yarışlarını meşrû gördüğü eğlenceler arasında saymış (*Müşned*, IV, 146) ve Taberânî'nin bir rivayetine göre üzerine gam çöken kişinin yayını kuşanıp

İbn Erenboğa ez-Zerdkâs'ın *Kitâbü'l-Anîk fi'l-menâcinik* adlı eserinde oklarla ilgili bir sayfa (TSMK, III. Ahmed, nr. 3469/2, vr. 59*)



H. Muhammed'in kullandığı yay ile (kavş-ı saâdet) mahfazası (TSMK, Mukaddes Emanetler, nr. 21/69)

onunla kederini gidermesini tavsiye etmiştir (*er-Ravzû'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-şâgîr*, II, 271). Hz. Peygamber, Uhud Gazvesi'nde elinde birkaç yay eskiten Sa'd b. Ebû Vakkâs'a, "At ey Sa'd! Anam babam sana feda olsun!" diye seslenmiştir (İbn Sa'd, III, 141-142).

Yay (kavş, kemân) tek parça veya birleşik elemanlardan oluşmuş, ortada yer alan kabzasının iki tarafında simetrik biçimde eğilmiş iki ucu arasına kiriş gerilen bir alettir. Ele geçmiş en eski örnekler tek parçadır. Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Dairesi'nde bulunan (nr. 21/69), "kavş-ı saâdet" (kemân-ı Peygamberî) denilen 118 cm. uzunluğundaki yay bir kamış cinsinden yapılmıştır ve tek parçadır. Benî Kaynakâ Gazvesi'nden sonra Hz. Peygamber'in payına "beydâ" ve "safrâ" adında ikisi kayın ağacından, "ravhâ" adlı bir diğeri cinsi belirtilmeyen bir ağaçtan yapılmış toplam üç yay düşmüştü (a.g.e., I, 489); sonuncuya ok atarken çıkardığı sestten dolayı "ketûm" da denildiği anlaşılmaktadır (krş. a.g.e., II, 29; İbnü'l-Esîr, IV, 259). Araplar'ın tek ahşabın yanı sıra iki ahşabın birleştirilmesiyle meydana getirilen, sinir ve boynuzla güçlendirilmiş yaylar kullandığı bilinmektedir. Bunlardan ilk ikisi daha çok bedevîler, üçüncüsü yerleşik halk tarafından tercih ediliyordu (Latham-Paterson, s. 10).

Orta Asya kurganlarında bulunan en eski yay kalıntılarının 140-160 cm. uzunluğunda olduğu, boynuz ve sinir gibi organik maddelerle güçlendirildiği tesbit edilmiştir (Ögel, s. 97, 103-104, 160). Yayların cinsine göre terkinde belirli oranlarda ağaç, boynuz, sinir ve tutkal kullanılıyordu. Yay kirişleri Osmanlılar'da çok katlı ibrişimden yapılır ve "çile" adıyla da bilinirdi. Okların arka kısmında çileyeye takılan kerti-

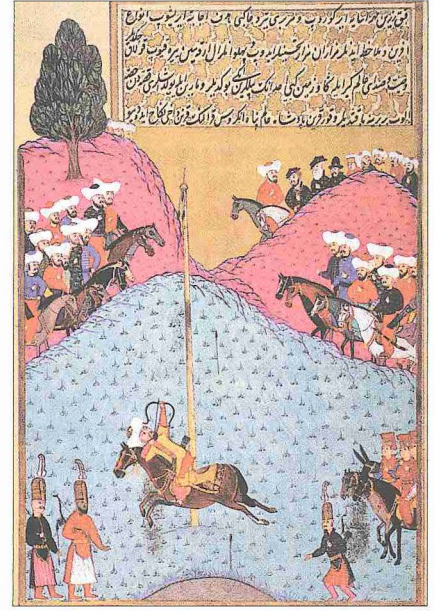
ğK “gez” denir, gezden itibaren gövde baş, boğaz, göbek, göğüs, baldır ve ayak bölümlerine ayrılırdı. Ok gövdeleri ahşap veya kamıştan yapılır, çam, diş budak, gürgen gibi hafif ve sert ağaçlar tercih edilirdi. Kayın ağacı hem ok hem yay yapımında yaygın biçimde kullanılırdı. Ok yapımı çok uzun zaman alan bir işti. Ahşap fırınlanıp rutubetsiz bir depoda uzun süre bekletilir ve esnemesini önleyecek birtakım işlemlerden geçirilirdi. Okların ayak üstüne düşmesini ve düzgün bir şekilde gitmesini sağlamak için arka kısmına genellikle kuğu, kerkenez, karga veya güvercin tüylerinden yapılan ve “yelek” adı verilen bir kuyruk takılırdı. *Dede Korkut Kitabı*’nda üç yelekli kayın oklardan söz edilir (*Dedem Korkudun Kitabı*, s. 29). Osmanlılar’da okların kullanıldığı amaca göre tirkeş (savaş), tâlimhâne, puta (hedef), menzil (pişrev, yeksûvâr, zergerdân), meşk (heki, karabatak, azmayış), ateş, tatar okları gibi türleri vardı. Menzil okları kendi aralarında ayrıca kirîş-endâm, tarz-ı hâs, şem’-endâm gibi kısımlara ayrılırdı. Okun atışını kolaylaştırmak, elin kaymasını önlemek için yayın kabzası üzerine bir muşamba sarılır ve sağ elin baş parmağına yaralanmayı önleyecek “zıhgir” denilen yüzük, bileğe de siper takılırdı. Oklar omuza asılan ve sadak, tirkeş, ok torbası, kubur tabir edilen özel bir kaptaki taşınırdı.

Araplar ok atma yarışlarına “münâdale” adı verirler ve bunu genellikle hedefe isabet ettirme ve uzun mesafe olmak üzere iki dalda yaparlardı. Osmanlılar’da okçuluğun belli bir disiplini vardı. Kemankeş olabilmek, yani bu dalda icâzet alıp okçular siciline kaydedilmek için hedefleri vurmada belli bir maharet ve pişrev okunu en az 900, azmayış okunu 800 geze atmak gerekirdi; okçuluk dilinde buna

“ahz-ı kabza” denilir ve icâzetini alan kemankeş “tâlib-i menzil” veya “müstahikk-i menzil” diye anılırdı. Menzilde rekor kırmak ve taş diktirmek belirli kaidelere bağlıydı (Kahraman, s. 409 vd.; Yücel, s. 109 vd.).

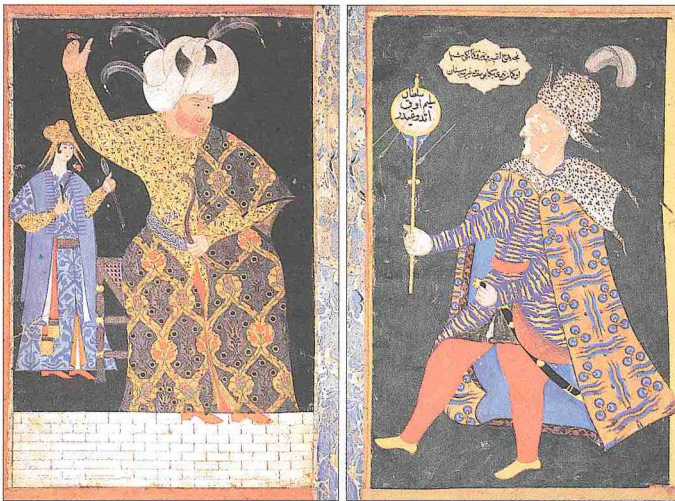
Okçuluk ve fûrûsiye üzerine yazılan eserler atış teknikleri meşhur olan Ebû Hâşim el-Bâverdi, Tâhir-i Belhî ve İshak er-Raffâ adlı üç ustadın söz eder (*Kitâb fî il-mi’n-nüşşâb*, s. 206). İbn Kayyim de atış teknikleri hakkında bilgi verenken Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ahmed et-Ta-berî’nin *el-Vâzih fi’r-remy ve’n-nüşşâb* isimli eserinden (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1933) bazı iktibaslar yapmış ve adı geçen üç kişiye yer yer atıfta bulunmuştur (*el-Fûrûsiyye*, s. 448, 451, 454 vd., 472, 477). Osmanlı kemankeş ve tîrendâzları ok meydanına yarışma veya imtihan için geldiklerinde bir Fâtiha, üç İhlâs okur, salavat getirir, kemankeşlerin pîri sayılan Sa’d b. Ebû Vakkâs ile beraber ok atmada mahir bazı sahâbîleri anar, yukarıda adı geçen üç usta ve *el-Vâzih* yazarı Taberî ile geçmiş kemankeşler için dua ederdi (Mustafa Kânî b. Muhammed, s. 50). Okçular havadaki oku vurma, hedefteki oku gezinden vurma, at üstünde dörtnala giderken her yönde hedef vurma, oku en uzağa atma, havaya atılan veya hareket halindeki halkanın içinden ok geçirme, çelik levha yahut birkaç kat fil derisini delme gibi birçok dalda yarışırdı.

Osmanlı ordusunda tüfeğin yaygınlaşmasına kadar ok çok etkili bir savaş aracı olarak kullanılmıştır. Daha sonra da tâlimhânedeki ve adını bu etkinlikten alan Okmeydanı’nda kapıkulu yeniçerileri ok tâlimlerini sürdürmüştür (bk. OKMEYDANI). Tâlimhâne müdürünün (tâlimhânegi) solaklara ve kemankeşlere okçuluk tâlim ettirmesi kanun gereği idi. Padişahın mu-



II. Murad’ı sığın ucundaki hedefe ok atarken gösteren minyatür (*Hünernâme*, I, TSMK, Hazine, nr. 1523, vr. 138^b)

hafızları arasında kemankeşlerin önemli bir yeri vardı. Muharebe meydanlarında 400 kadar kemankeş padişahın çevresini kuşatırdı. Osmanlı ordusunun ok ve yay tedariki Cebeci Ocağı tarafından görülür, oklar Gelibolu ve İstanbul’daki bu işle uğraşan esnaf tarafından yapılırdı. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiye göre İstanbul’da okçu esnafı 200 dükkânda 300 (*Seyahatnâme*, I, 277), yaycılar ise 200 dükkânda 500 (*a.g.e.*, I, 276) kişiden oluşmaktaydı. Ok temrenleri Edirne’de yapılırdı (Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 13-14). Osmanlı bahriyesinde de okçuluk önemliydi. Düşman yelkenlilerine ateş oku atmak eskiden beri uygulanan bir usuldü. 883 (1478) tarihli bir belgede bir mavna ve on dokuz kadirgadan oluşan donanmada değişik topoların yanında on sekiz sandık ok ve 822 kabza kemandan söz edilir (Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 513). Osmanlı askerî teşkilâtının alâmetleri arasında ok ve yay da bulunmaktadır (Marsigli, II, lv. XXI). Daha önce Selçuklular’ın mensup olduğu Üçoklar’dan Kınık boyunun damgasının Reşidüddin’e göre ok olduğu, Selçuklu sultanlarının mektuplarına ok ve yay işareti, tahtlarının yanına da yay ve ok dolu sadak koydukları bilinmekte ve bayraklarının üstünde ok ve yay alâmetinin bulunduğu tahmin edilmektedir (*Dîa*, V, 249).



Şehzade Selim’i Kütahya’daki şehzadeler sarayında ok tâlimi yaparken gösteren minyatür (TSMK, Hazine, nr. 2134 vr. 3^a)

Ok yay Grek-Roma mitolojisinde aşk tanrısı Eros'un âlâmeti iken Türk edebiyatında sevgilinin kırıpkı ve bakışları oka, ayrılığının acısı ok yarasına ve kaşları genellikle yaya benzetilir. Ok atmanın âdâbı, menziller ve okçulara dair bilgi veren eserler genel olarak "kavsnâme" adıyla anılır (bk. KAVSNÂME).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esrî, *en-Nihâye*, IV, 259; *Müsned*, IV, 144, 146, 148, 154, 156; Buhârî, "Cihâd", 7, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 48, "Enbiyâ", 12, "Menâkıb", 4; Müslim, "İmâre", 168; İbn Mâce, "Cihâd", 19; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 24; Tirmizî, "Tefsîr", 9, "Cihâd", 11; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 489; II, 29, 40, 41, 47; III, 141-142; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecid es-Selefi), Beyrut 1406/1986, X, 173; a.m.f., *er-Ravzû'd-dânî ile'l-Mu'cemü's-şâgîr* (nşr. M. Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîrî), Beyrut 1405/1985, II, 271; *Süleyman b. Ahmed et-Taberânî ve "Fadlû'r-Remy ve Ta'li-mih" Adlı Cüz'ü* (haz. Müjdat Uluçam, yüksek lisans tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Metin, 3 vd., 21, 22, 29-30; Ahmed b. Süleyman el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1355, X, 13, 14, 15; Herodotos, *Târih* (trc. Perihan Kuturman), İstanbul 1973, s. 54, 118, 293, 294; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fürûsiyye* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Selmân), Hâil 1417/1996, s. 91, 116, 117, 118, 125 vd., 136 vd., 185 vd., 318, 319, 354 vd., 358 vd., 383 vd., 430 vd., 433, 435, 440, 441 vd., 448 vd., 451, 454 vd., 472, 477; *Dedem Korkudun Kitabı* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 2000, s. 1, 18, 29, 50, 91, 121, CCCLIX-CCCLXII; *Kitâb fi İlmi'n-nüşşâb* (nşr. ve trc. Kurtuluş Öztöçü), İstanbul 2002, s. 205, 206, 207, 212 vd., 217 vd.; Eviya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 276, 277; L. F. Marsigli, *L'état militaire de l'Empire ottoman*, Graz 1972, II, 10, 35, IV, XXI; Şeyh Gâlib, *Dîvan*, Bulak 1252, s. 110; İbn Erenboğa ez-Zerkâş, *Kitâbü'l-Eslîha*, Frankfurt 1424/2004, s. 107-108; Mustafa Kânî b. Muhammed, *Telhîsu resâil-i'r-rümât*, İstanbul 1263, s. 4 vd., 19, 29, 34 vd., 50, 72 vd., 82, 92 vd., 114 vd., 128 vd., 176, 177 vd. 186, 187, 188, 197; Cevad Paşa, *Târih-i Asker-i Osmânî*, İstanbul 1297, s. 130 vd.; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 218, 219, 332, 333; II, 3, 4, 13-14, 178; a.m.f., *Merkez-Bahriye*, s. 513; G. Jobs, *Dictionary of Mythology Folklore and Symbols*, New York 1962, I, 129, 130; J. D. Latham – W. F. Paterson, *Saracen Archery*, London 1970, s. 6, 7, 10, 18, 19, 24, 34 vd., 41-42, 71, 80, 81, 82, 83, 96-97, 104, 107, 130 vd.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), II, 85; Âtîf Kahraman, *Osmanlı Devletinde Spor*, Ankara 1995, s. 233 vd., 409 vd., 411, 414, 419 vd.; Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1998, s. 97, 103-104, 160; Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara 1999, s. 9 vd., 29, 36 vd., 55 vd., 99, 109 vd., 246 vd., 268 vd., 284, 286, 288 vd.; Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *TTK Belleten*, IX/35 (1945), s. 306 vd.; W. E. Kaegi, "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethine Okçuluğun Katkısı", *TİD*, XVI (2001), s. 239-253; A. Boudot-Lamotte, "Kaws", *EI²* (İng.), IV, 795 vd.; C. Schoy, "al-Sahm", a.e., VIII, 842-843; Orhan F. Köprülü, "Bayrak", *DA*, V, 249.



NEBİ BOZKURT

OKÇULAR TEKKESİ

Okçulardan meydana gelen bir ocak niteliğinde olup Kemankeş Tekkesi adıyla da bilinen yapı (bk. OKMEYDANI).

OKCUZÂDE MEHMED ŞÂHİ

(ö. 1039/1630)

Osmanlı münşîi ve devlet adamı.

970'te (1562-63) İstanbul'da doğdu. Reîsülküttâblik ve başdefterdarlık gibi önemli görevlerde bulunduktan sonra Kıbrıs ve Halep beylerbeyi olan Okcuza'de Mehmed Paşa'nın oğludur. Medrese eğitimini tamamlamasının ardından 988'de (1580) Şeyhülislâm Mâlûlûzâde Mehmed Efendi'den mülâzemet aldı. Aynı yıl Divân-ı Hümayun kâtipliğine geçerek resmî görevine başladı (6 Ramazan 988 / 15 Ekim 1580). Ayrıca kendisine zeâmet verildi ve müteferrika grubu içinde yer aldı. 1004'te (1596) sadrazamlığa getirilen Damad İbrâhim Paşa'nın baştezkiyecisi oldu. İbrâhim Paşa'nın 1010'da (1601) vefatına kadar onun himayesinde kaldı. Selânikî'ye göre 1005

Rebiülevvelinde (Kasım 1596) reîsülküttâblığa getirildiyse de bir ay sonra azledildi; ancak ardından tekrar aynı göreve getirildi (Aralık 1596). 1006 Safer ayı başlarında (Eylül 1597) defter emini oldu. İki ay sonra azledildi ve sefere katılan kâtipler arasında dahil edildi. Bir ara İstanbul'a geldiği için takibata uğradı (Selânikî, II, 719, 739). 28 Şevval 1007'de (24 Mayıs 1599) nişancılığa tayin edildi ve sefere gitmekle görevlendirildi. Bu durum, daima padişahın yanında bulunması gereken görevlilerin başında nişancıların gelmesi dolayısıyla Selânikî tarafından eleştirilir (*Târih*, II, 808). 1008 Şâbanında (Şubat 1600) nişancılıktan alınan Okcuza'de 20 Ramazan'da (4 Nisan 1600) yeniden aynı göreve getirildi. Nişancılığı dört ay kadar sürdü. Bir müddet kendisine herhangi bir görev verilmedi. 1013 Şâbanında (Ocak 1605) Mısır defterdarı olarak Kahire'ye gitti. Görevden alınınca Mısır'da sâlyâneli sancak beyliklerinden biri kendisine verildi. 1016 Zilhiccesinde (Mart-Nisan 1608) Mısır'da sâlyâneli beylikler kaldırıldığı için 1017'de (1608) İstanbul'a döndü. Uzun süre önemli bir görevde bulunmadı. 1029'da (1620) defter eminliği, ardından II. Osman'ın Lehistan seferi sırasında 4 Cemâziyelâhir 1030'da (26 Nisan 1621) yeniden nişancılığa geti-

Okcuza'de Mehmed Şâhî'nin *en-Nazmü'l-mübîn fi âyâtî'l-erbaîn* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 75/2)

